

**ТЕНДЕНЦІЇ «БІПОЛЯРНОСТІ»: СВИТОГЛЯДНО-КОНТЕКСТУАЛЬНІ
«МЕСЕДЖІ» УКРАЇНСЬКОГО ІСТЕБЛІШМЕНТУ XVIII СТ.
vs ГЕОПОЛІТИЧНОЇ «КАРТИНИ»**

У статті розглянуто погляди вітчизняних істориків щодо світоглядної парадигми українського істеблїшменту в контексті політичної культури Гетьманщини XVIII ст. загалом та хронологічного періоду, що охоплює 1709–1764 рр., зокрема. Проаналізовано особливості політичної культури та її «структурні елементи» (автократизм та парламентаризм, зважаючи на існування чітко визначених елементів подвійної ідентичності серед представників правлячої еліти). Для розв'язання завдань, визначених у контексті дослідження, використано комплекс загальнонаукових (аналітичний метод, метод синтезу, методи індукції та дедукції, абстрагування та конкретизації, метод системного аналізу) і спеціальних історичних методів (проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, історико-типологічний та історико-генетичний методи). У висновках визначено, що таке складне і актуальне питання, як прояви подвійної малоросійської ідентичності, сучасні історики висвітлюють через призму причинно-наслідкових зв'язків, шляхом обґрунтування вчинків української старшини в межах історичної ретроспективи.

Ключові слова: «біполярність» (подвійна ідентичність), українська старшина, істеблїшмент, Гетьманщина, автократизм, парламентаризм, політична культура.

Проблематика політичної історії Гетьманщини XVIII ст. тривалий час залишалася однією з найбільш «дражливих» та політизованих у контексті «фарватеру» наукового поступу. 90-ті рр. XX ст. – поч. XXI ст. – доба трансформації українського суспільства загалом та української історіографії зокрема. Для неї є притаманним перехід від авторитарного режиму до демократії та відмова від елементів тоталітаризму з однобічним висвітленням історичних подій, зважаючи на ідеологічні міркування. У цей період здійснено методологічну переорієнтацію пострадянських істориків. Реалізовано звернення до дослідження «білих плям» історичної минувшини України. На хвилі піднесення національних здобутків початку 90-х рр. XX ст. дослідження українознавчих студій, присвячених здебільшого періоду Нового та Новітнього часу в контексті процесу українського державотворення, посіло одне з цільних місць у науковому доробку вітчизняних істориків. Водночас можливість їхнього

додання до широкого спектру раніше засекречених архівних документів, що знаходяться у фондах вітчизняних та західноєвропейських архівів, разом із особистим свідомим прагненням дослідників займатися вивченням українознавчих студій, виявилися тим «каталізатором», який вплинув на дослідження завуальованих проблематичних віх у фокусі політичної історії Лівобережної України (1709–1764 рр.).

Усвідомлення сутнісних особливостей політичних перипетій, закумульованих у хронологічних межах, зазначених вище, є важливим не тільки для вивчення історії України, але й для розуміння «парадигми української політики» Росії на сучасному етапі. До вивчення проблематики дослідження долучилися багато вітчизняних науковців, серед яких: Л. Іванова [1], В. Кононенко [2], Г. Макушина [3, 4], О. Струкевич [5, 6] та інші.

Протягом останніх років одне з чільних місць у змістовому доборі тематичних векторів у межах дослідження історії Гетьманщини XVIII ст. набула проблематика політичної культури. Г. Макушина висвітлила концепт О. Струкевича через призму його інтегрального погляду на проблематику політико-культурної орієнтації еліти України-Гетьманщини [4]. В. Кононенко дослідив Лівобережну Україну в контексті суспільно-політичних ідей та уявлень Східної Європи [2]. Водночас недостатньо уваги приділено великому дослідницькому історичному контентові, присвяченому світоглядній специфіці тогочасної еліти. Саме цей чинник став визначальним у виборі проблематики дослідження.

Мета – дослідити погляди вітчизняних істориків щодо історичних трансформацій та колізій у контексті політичної культури Гетьманщини XVIII ст. загалом та хронологічного періоду, що охоплює 1709–1764 рр., зокрема. Доцільно визначити такі завдання:

- по-перше – висвітлити «семантичність» політичної культури, зважаючи тогочасну геополітичну ситуацію та приналежність населення Лівобережжя до різних станів суспільства;
- по-друге – виокремити структурні елементи політичної культури населення Гетьманщини;
- по-третє – схарактеризувати аспекти політичної культури українського соціуму (автократизм, парламентаризм), які формувалися в умовах існування серед представників тогочасного істеблїшменту чітко виражених елементів подвійної ідентичності.

Г. Макушина зацентувала увагу на політичній культурі різних станів населення Гетьманщини протягом XVIII ст. На її думку, кожен із них (старшина, духовенство, міщанство, козацтво та посполиті) мав індивідуальні особливості її розвитку. Водночас усім притаманні загальні риси щодо розвитку цього явища [3, с. 6–7]. Одним із чільних факторів, що вплинув на формування цієї сфери

в «культурі», була тогочасна політична ситуація. Населення Гетьманщини, перебуваючи в умовах інкорпорації до складу Російської імперії, також переживало зміни в політичній культурі [3, с. 7]. Г. Макушина наводить декілька прикладів проникнення в громадянське суспільство рис «підданської» політичної культури, притаманної російському суспільству у XVIII ст. Серед них можна виділити такі, як: врахування думки російських чиновників та виконання норм царських і сенатських указів, що розповсюджувалися на Гетьманщину; проведення засад політики російських резидентів та I і II Малоросійських колегій; пошук шляхів асиміляції та входження до російського суспільства; безправне ставлення тогочасного істеблішменту до козаків і посполитих, які відробляли повинності на їхніх землях [3, с. 7].

О. Струкевич вважає, що політична культура української еліти другої половини XVII–XVIII ст., за найпоширенішою типологізацією, була активістською та активістсько-підданською [6, с. 167]. Г. Макушина розглядає кілька структурних елементів «явища», зазначеного вище, націлюючи нас на розуміння того, що в суспільному середовищі Гетьманщини відбувалося зростання інтересу до старої політичної традиції у зв'язку з проблемою доведення російським чиновникам власної ідентичності та пошуку політико-культурних особливостей, якими українське суспільство відрізнялося від російського [3, с. 7]. Чільне місце історикія надає політичним цінностям населення Гетьманщини. До них вона відносить такі, як: демократія, свобода, політична рівність, права людини, договірність, рицарська гідність, законність у суспільстві [3, с. 7]. У цьому контексті доцільно зауважити на світоглядній парадигмі представників тогочасної еліти (старшини) щодо розуміння сутності дефініції «свобода» у ракурсі політичної цінності. Історикія зазначає, що вона була притаманною для всіх станів Гетьманщини, та наголошує на тому, що вони кожен по-своєму її розуміли. Старшина розглядала її як свободу прийняття політичних рішень, вибору гетьмана та генеральної старшини, застосування прав і вольностей [3, с. 7].

Л. Іванова звертає увагу на проблему автократизму та парламентаризму в політичній культурі українського соціуму, привертаючи увагу до значення старшинських угруповань (кланів) та їх домінуванні в політичному житті Гетьманщини, значному зростанні окремих старшинських угруповань-кланів, які ворогували між собою та боролися за вплив на тогочасне політичне управління [1, с. 67]. Саме XVIII ст. ознаменувалося контролюванням ними практично всього суспільно-політичного та економічного життя на теренах Лівобережної України [1, с. 67]. Доцільним у цьому контексті є приклад значного посилення олігархічної влади за часів правління українського гетьмана І. Скоропадського. Це був той час, коли козацька олігархія посилила свої позиції, зросло значення Старшинської ради [1, с. 68].

Доцільно зауважити, що XVIII ст. ознаменувалося певними деструктивними процесами серед українських урядовців, що перешкоджали збереженню елементів самостійного врегулювання питань на українських теренах. Серед них – конкуренція за першість перебування у владній ієрархії, що відбувалася між старшинськими угрупованнями, гетьманським інститутом влади та Старшинською радою [1, с. 68]. Ці обставини, поряд із політикою керманічів Російської імперії, поступово зводили наявні елементи самоуправління нанівець. Л. Іванова, описуючи особливості політичних реалій XVIII ст., вбачає вплив на перебіг подій не тільки тогочасного геополітичного фактору, але й українського менталітету. Одним із його ключових елементів є схильність до протистояння між різними політичними групами та партіями соціальних верхів для власного збагачення, а не на користь державних інтересів [1, с. 73–74]. На думку О. Струкевича, ідеї Просвітництва ставали ґрунтом політико-культурних орієнтацій козацьких старшин, утілюючись у проєктах та реальних кроках реформування суспільства України-Гетьманщини, прагненні розширити її автономію [6, с. 146]. Водночас через призму думок Г. Макушиної чітко простежується вплив російського царату на цінності політичного зразка, що панували на теренах Гетьманщини XVIII ст. На прикладі такої політичної цінності як договірність, дослідниця проводить ретроспективну паралель між двома століттями (XVII та XVIII ст.) щодо ефективності її реалізації, зазначаючи, що договірність формувала у XVII ст. відносини з протекторатом, натомість у XVIII ст. – ігнорувалася російськими монархами [3, с. 8]. На її думку, рицарська гідність, як політична цінність, у XVIII ст. занепадає, адже змінюється ставлення до військової служби, що проходить під егідою російських чиновників і військових. До українського війська ставляться як до другосортного, затримують виплату жалування, вимагають від населення Гетьманщини повного утримання своїх воїнів [3, с. 8]. Саме за таких умов рицарська гідність у середовищі старшини і козаків до кінця XVIII ст. втрачає будь-який сенс [3, с. 8].

Для розуміння особливостей ставлення тогочасного істеблішменту до соціально-політичних реалій, що проходили на теренах Гетьманщини, доцільно дослідити внутрішньополітичну тактику української старшини. Вона прагнула обмежити владу гетьмана та розширити повноваження Ради Старшин. Окрім того, намагалася не допустити реалізації на теренах Лівобережжя російської самодержавної моделі [3, с. 9]. Г. Макушина зазначає, що в умовах тогочасних політичних реалій політичну активність населення Гетьманщини можна розглядати з двох позицій, а саме: автономістів та асиміляторів [3, с. 9]. На її думку, перші були громадянами, які орієнтувалися на самостійну державу, а другі – дивилися на поведінку російських чиновників, орієнтувалися на те, щоб радитися з ними; вони виїжджали на постійне місце проживання до Російської імперії, шукали там собі посад [3, с. 9]. Серед постатей, які належать

до другої «категорії», дослідниця наводить такі прізвища, як: О. Безбородько, Г. Полетика, Ф. Прокопович, С. Яворський та інші [3, с. 9].

Отже, останнім часом дослідження проблематики політичної культури Гетьманщини XVIII ст. набуло широкого резонансу серед вітчизняних істориків та історикинь. Із початком 2000-х рр. ХХІ ст. вони зацентрували увагу на висвітленні політичних перипетій і владних відносин. Чітко простежується історична репрезентація ключових віх в історії Гетьманщини 1709–1764 рр., зважаючи на детальне дослідження становища тогочасного істеблішменту та фокусування уваги на його світоглядних наративах. У цьому контексті проблематика політичної культури населення набула неабиякої актуальності. Самостійний вектор досліджень – прояви подвійної малоросійської ідентичності. Сучасні історики висвітлюють це питання через призму причинно-наслідкових зв'язків, шляхом обґрунтування вчинків української старшини в межах історичної ретроспективи. На противагу радянському періоду розвитку вітчизняної історичної науки, останнім часом українські науковці успішно продукують ідею спростування сталих російських історичних «стереотипів» – міфів / фейків.

Перспективи подальшого дослідження полягають у залученні до розвідки більш широкого спектру історичної літератури, написання якої належить «стилосові» як вітчизняних істориків та історикинь, так і тих, хто продукує історичні дослідження поза межами України. Можливим є проведення бінарних / контрверсійних паралелей між історичними парадигмами висвітлення колізій, зазначених вище, не тільки з позицій тогочасних можновладців (української старшини), але й пересічного населення (селян).

SUMMARY

The article examines the views of domestic historians regarding the world view paradigm of the Ukrainian establishment in the context of the political culture of the Hetmanate of the 18th century in general and in 1709–1764 in particular. The author analyses the peculiarities of political culture and its “structural elements”. Autocracy and parliamentarism are studied taking into account the presence of clearly expressed elements of dual identity among representatives of the ruling elite. To solve the tasks defined in the research, a set of general scientific (analytical method, synthesis method, methods of induction and deduction, abstraction and concretization, system analysis method) and special historical methods (problematic-chronological, historical-comparative, historical-typological) were used. It is determined that such a complex issue as the manifestation of the dual Little Russian identity is illuminated by modern historians through the prism of cause-and-effect relationships. They substantiate the actions of the Ukrainian foremen within the limits of historical retrospect.

Keywords: “bipolarity” (dual identity), Ukrainian foremen, establishment, Hetmanship, autocracy, parliamentarism, political culture.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Іванова Л.Г. Гетьманщина у XVIII ст.: політичні процеси і постаті: (іст. нариси професора, кандидата історичних наук Іванової Л. Г.). Київ, 2016. 186 с.
2. Кононенко В. Гетьманщина в контексті суспільно-політичних ідей та уявлень Східної Європи (кінець XVII – перша половина XVIII ст.). *Український історичний збірник*. 2008. 11. С. 46–58.
3. Макушина Г. І. Політична культура населення Гетьманщини у XVIII ст. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Серія: Історія. 2012. Т. 171. Вип. 159. С. 6–10.
4. Макушина Г. І. Політична та правова культура населення Гетьманщини XVIII ст. у сучасній історіографії. Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Історичні науки. 2008. Т. 88. Вип. 75. С. 116–123.
5. Струкевич О. Прийняття політичних рішень у Гетьманщині. *Краєзнавство*. 2000. № 1–2. С. 162–168.
6. Струкевич О. К. Політико-культурні орієнтації козацької старшини Гетьманщини середини XVIII ст. у загальноєвропейському контексті. *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку: матеріали Шостих Всеукраїнських історичних читань*. Київ–Черкаси, 1996. С. 134–146.

REFERENCES

1. Ivanova, L. H. (2016). *Hetmanshchyna u XVIII st.: politychni protsesy i postati: (ist. narysy profesora, kandydata istorychnykh nauk Ivanovoi L. H.) [Hetmanate in the 18th century: political processes and figures: (historical essays by Professor, Candidate of Historical Sciences, Ivanova L. H.)]*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Kononenko, V. (2008). *Hetmanshchyna v konteksti suspilno-politychnykh idei ta uiaavlen Skhidnoi Yevropy (kinets XVII – persha polovyna XVIII st.) [Hetmanate in the context of social and political ideas and images of Eastern Europe (the end of the 17th – the first half of the 18th centuries)]*. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*, 11, 46–58 [in Ukrainian].
3. Makushyna, H. I. (2012). *Politychna kultura naseleння Hetmanshchyny u VIII st. [Political culture of the population of the Hetmanate in the 18th century]*. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly. Serii: Istoriia, 171(159)*, 6–10 [in Ukrainian].
4. Makushyna, H. I. (2008). *Politychna ta pravova kultura naseleння Hetmanshchyny XVIII st. u suchasni istoriografii [Political and legal culture of the population of the Hetmanate of the 18th century in modern historiography]*. *Naukovi pratsi Mykolaivskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu im. Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia»*. *Seriia: Istorychni nauky*, 88(75), 116–123 [in Ukrainian].
5. Strukevych, O. (2000). *Pryiniattia politychnykh rishen u Hetmanshchyni [Making political decisions in the Hetmanate]*. *Kraieznavstvo*, 1–2, 162–168 [in Ukrainian].

6. Strukevych, O. K. (1996). Polityko-kulturni oriientatsii kozatskoi starshyny Hetmanshchyny seredyiny XVIII st. u zahalnoievropeiskomu konteksti [Political and cultural orientations of the Cossack elders of the Hetmanate in the middle of the 18th century in the general European context]. *Ukrainska kozatska derzhava: vytoky ta shliakhy istorychnoho rozvytku: materialy Shostykh Vseukrainskykh istorychnykh chytan*, 134–146. Kyiv–Cherkasy [in Ukrainian].

Одержано редколегією 29.10.2022 р.

Прийнято до друку 15.11.2023 р.

DOI: 10.61655/2708-1249.5(13).2023.97-105

УДК 327.5(477)

Тодоров І.Я., Тодорова Н.Ю.

БЕЗПЕКА КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Сучасні геополітичні виклики зумовлені цивілізаційним протистоянням Росії і Заходу. Головною метою дослідження став розгляд безпекової ситуації у Карпатському регіоні, зумовленої російською інвазією в Україну. Було проаналізовано регіональний опір у протидії російській агресії з березня 2014 року, визначено особливості безпекової політики окремих країн Карпатського регіону. Російська агресія в Україну, гібридні дії РФ проти Заходу поставили на порядок денний необхідність посилити стратегічну солідарність у Карпатському регіоні.

Підтверджено, що країни Карпатського регіону визнають загрозу, яку несе російська агресія проти України. НАТО відіграло важливу роль у зміцненні безпеки регіону та стримуванні російської загрози, зокрема шляхом посилення військової присутності у країнах регіону. Країни Карпатського регіону підтримують євроатлантичні прагнення України та беруть активну участь у міжнародному тиску на Росію. Використано статистичні дані, які характеризують витрати країн регіону на оборону, що підсилюють висновки автора.

Ключові слова: геополітичні виклики, Карпатський регіон, регіональна опірність, безпекова політика, НАТО, російська агресія.

Російська агресія проти України суттєво вплинула на безпеку Карпатського регіону. Цей регіон розглядається Кремлем як сфера власного панування, за яку він готовий боротись будь-якими засобами, зокрема й шляхом військової агресії. Російська агресія в Україні, гібридні дії РФ проти Заходу поставили на порядок денний необхідність посилити стратегічну солідарність у Карпатському регіоні. Сучасні геополітичні безпекові виклики зумовлені цивілізаційним протистоянням Росії спільним демократичними цінностями Заходу. Перед кра-